

Pitkäniemen sairaalan perustamis- ja rakennusvaiheista sekä yleistä historiaa ennen toista maailmansotaa

Esityksen alussa tahdon lausua kiitokseni Pitkäniemen sairaalan museotoimikunnan sihteerille Marjatta Rintalalle, joka vaivojaan säästämättä on hyväntahtoisesti haalinut arvokkaan materiaalin esityksen tueksi.

Mielisairaanhoidon ja mielisairaaloihin koskevaa lainsäädäntöä

Mielisairaanhoidon sääteli 1800-luvun puolivälissä 4.2.1840 Keisari Nikolai I:n antama asetus. Sen mukaisesti Helsingin lähelle oli rakennettu ns. houruinhuone, jonne voitiin lähettää mielisairaita eri puolilta Suomen Suuriruhtinaskuntaa. Sama asetus lakkautti Kruunupyyn houruinhoitolan, ja Seilin hospitaali muutettiin turvalaitokseksi. Seili oli ollut aikaisemmin myös leprasairaalan (1619-1785).

Potilaaksiotto sairaalaan

Asetus sisälsi määräyksiä sairaalaanotosta: mielisairas potilas oli toimitettava lääninlasarettiin saamaan hoitoa, joko omalla kustannuksellaan, omaisten kustannuksella tai muulla tavoin. Varatoman henkilön sairastuessa täytyi isännän tai emännän kahdeksan päivän kuluessa sairastumisesta tehdä ilmoitus seurakunnan pastorille, jonka tuli ilmoittaa tapauksesta kirjallisesti kaupungin poliisimestarille, maaseudulla nimismiehelle. Lääninlasaretissa sairaalle annettiin ns. koehoidon kahden kuukauden ajan. Jos mielisairas ei parantunut koehoidossa, piti hänet lunastaa houruinhuoneeseen. Jos varaton henkilö ei parantunut, täytyi poliisihallinnon (vastaavasti nimismiehen) ilmoittaa asiasta kirkkoherralle, jonka velvollisuus oli kutsua koolle kirkkokokous, joka päätti potilaan lunastamisesta hoitolaitokseen eliniäksi. Varakkaiden lunastamisesta päättivät omaiset. Eliniäksi laitokseen lunastetun tuli saada nauttia sairaalan hoitoa ja

ylläpitoa koko elinajan, ellei häntä taas lunastettu pois.

Potilaiden jako kahteen

Suomessa oli 1800-luvun puolivälissä kaksi hoitolaitosta mielisairaanhoidon varten. Sairaatiin oli jaettu parantuviin ja parantumattomiin. Lapinlahden sairaala oli avattu 1841, toinen sairaala oli Seilin turvalaitos Iniön saaristossa (entinen leprasairaala). Lääninsairaaloiden yhteydessä oli joitakin koepaikkoja; potilaspaikkoja oli yhteensä 178. Laskettiin, että mielisairaita oli kaikkiaan 3143, joista vajaa kymmenesosa oli lunastettu eliniäksi laitokseen.

Jos oli puutetta paikoista, oli hoidossakin riittämiin asti puutteita ja epäkohtia; suurin osa johtui vuoden 1840 asetuksesta. 1863-64 valtiopäivillä tehtiin esitys uuden 100-paikkaisen sairaalan perustamiseksi. Asia viivästyi, kun kiisteltiin hoitotieteologioista: kannattiko parantumattomia ja parantuvia hoitaa samassa laitoksessa. Parantuvien hoito haluttiin jättää lääninsairaaloiden yhteyteen.

Uusien sairaaloiden suunnittelu

Vuoden 1873 vastaava komitea ehdotti kahden yhdistetyn hoito- ja parannuslaitoksen perustamista: Kuopion ja Tampereen läheisyyteen. Fagnäs, suomeksi Niuvanniemen valtiosairaala valmistui 1885.

Tampereen lähelle tulevan laitoksen suunnittelu alkoi vasta 1890-luvulla, kun senaatti myönsi lääkintöhallituksen esityksestä prof. Saelanille 1500 mk käytettäväksi ulkomaille tehtävää tutkimusmatkaa varten. Hänen tuli antaa lausunto suunniteltavasta laitoksesta, ja käyttöönotettaessa hoitojärjestelmästä. Oliko uusia metodeja vai seurataanko Niuvanniemessä koettuja periaatteita. Saelan kannatti jälkimmäisiä.

Suomen suuriruhtinaskunnan Asetuskokouksen Keisarillisen Majesteetin Armollisella Julistuksella

n:ro 17 /1889 laitoksen sijaintipaikaksi tuli Pirkkalan pitäjän Pitkäniemen virkatalon maa. Laitos sisältäisi yhden parannus- ja yhden turvaosaston. Nimeksi tulisi Pitkäniemen houruinhuone, ja se ottaisi hoitoonsa mielisairaita koko maasta. Tämä vastualue on huomattavan laaja, ja sitä se supistettiin pian koskemaan vain Turun ja Hämeen läänit. Sairaalan paikkaluku olisi 210 potilasta parannusosastoilla ja 135 turvaosastoilla. Sairaalan rakennustöiden alkaessa oli paikka vielä valtion omaisuutta virkatalona, ja sairaalaksi Sotalaitoksesta vuokrattu.

Pitkäniemen varhaisempaa historiaa

Pitkäniemen ensimmäinen tunnettu asukas Joonas Pyktaniemi eli Juho Pitkäniemi esiintyy vuonna 1439 päättyneen talonpoikaikapinan ns. Daavidin kapinan yhteydessä laaditussa asiakirjassa yhtenä takuumiehenä. Säännöllisemmästä asutuksesta Pitkäniemellä ei ole tietoa kuin vasta 1500- luvun puolivälistä. Tällöin kylässä oli 3 taloa, joiden isännät tunnetaan. Viereisessä Maatialan kylässä oli 2 taloa. Suurempi muutos tapahtui 1600- luvun loppupuolella, jolloin ruotujakolaitosjärjestelmä antoi upseereille ja aliupseereille sotilasarvonsa mukaisen virkatalon eli puustellin yksikkönsä rekrytointialueelta.

Pirkkalassa perustettiin vuonna 1698 kornetin virkatalo, ja viereiseen kylään Maatialaan vänrikin virkatalo. Edellinen kuului Ylä - Satakunnan komppanian palkkaetuihin. Ennen Suurta Pohjan sotaa siellä ilmeisesti ei asunut upseeria, vaan tilaa viljelijät entiset kruununtalonpojat lampuoteina (landbonde). He olivat alkuaan rälssimaahan kuuluvan kokonaistilan vuokralaisia.

Silloinen päärakennus rakennettiin 1730- luvulla mutta se oli jo 50 vuoden kuluttua niin huonossa kunnossa, että se määrättiin hävitettäväksi.

Pirkkalan kornetin virkataloon kuului 1760- luvulla peltoa noin 35 ja niittyä 100 tynnyrinalaa (1 tynnyrinala on 32 kapinalaa noin 0,494 ha, myöhemmin arkipuheessa 0,5 hehtaaria). Maatialan vänrikin puustellissa, mikä oli Vesilahden komppanian palkkaetuna, ei ollut päärakennusta ennen Isoa Vihaa. Päärakennus rakennettiin v. 1735, ja jo v. 1792 rakennus huutokaupattiin purkamista varten. Maatialan puustelli oli pienempi talo, peltoa oli 15 tynnyrinalaa.

Pitkäniemen sairaalan suunnittelu

Sotilasvirkatalojen perustaminen 1600- luvun lopussa merkitsi sitä, että Pitkäniemi oli kruunun omistuksessa. Vaikkakin tila oli vuokrattuna, oli se silti käytettävissä, kun Tampereen seudulle 1800- luvun lopussa ruvettiin suunnittelemaan keskuskäytöstä.

Tuohon aikaan valtio omisti maamme sairaalat, ja huolehti myös niiden rakentamisesta. Sairaaloita rakennettiin 1890- luvulla niin paljon, että Yleisten Rakennusten Ylihallitukseen nimitettiin v. 1892 sairaalarakennuksista huolehtivaksi arkkitehdiksi Magnus Schjerfbeck. Hän huolehti myös Pitkäniemen rakennussuunnittelusta ja piirustusten laadinnasta.

Schjerfbeck arvioi, että 400 potilaan sairaalan kustannukset olisivat 2 milj. markkaa, ja 800 potilaan sairaalan 4,3 miljoonaa markkaa. Sairaalan toimintahan oli päätetty aloittaa 220- paikkaisella parannusosastolla ja 135- paikkaisella turvaosastolla. Sairaalan laajennus jätettiin myöhemmäksi.

Rakentaja

Rakennustyöt annettiin tamperelaiselle arkkitehti Georg Schreckin ja rakennusmestarien Th. Schreckin, Paavo Leanderin ja K. W. Helanderin omistamalle ”Pitkäniemen rakennus Oy”:lle 1 900 000 mk:n urakkana 17.12.1895. Takuusummaksi tuli 100 000 mk.

Tarjous oli ollut halvempi kuin kustannusarvio, mikä oli 2 413 895 55 mk. Tämä tuli mahdolliseksi, koska rakennuttajat lupautuivat valmistamaan puutavaran ja tiilet itse.

LVI-työt sekä keittiön ja pesutuvan kaluston urakka annettiin R. Huberille. Sähkötyöt sai tehtäväkseen tarjousten perusteella G. Strömberg.

Suurtyömaa

Pitkäniemen sairaalan rakentamisurakka oli siihen mennessä historian suurin yksityisen saama rakennustyö Suomessa. Työn laajuutta kuvaa se, että urakoitsijat vuokrasivat Partalan sahan ja ostivat metsäpalstoja puutavaran saantia varten. Rakennuksiin tarvittavia vahvoja puita olisi muulla tavalla ollut vaikea hankkia.

Suurin osa rakennuksista tehtiin tiilistä, ja niitä arveltiin tarvittavan 10 milj. kappaletta, mutta niitä meni enemmän. Urakoitsijat perustivat oman tiilitehtaan, lisäksi he vuokrasivat Hatanpään tiilitehtaan. Työmaalla oli oma höyrykone, mitä käytettiin vallankin muurilaastin sekoittamiseen.

Rakennusväkeä

Rakennuksella oli työväkeä noin 700 henkeä, joista naisia ja nuoria ¼. Työväkeä varten oli rakennettu viisi hirsitaloa, joista kolme on vielä jäljellä asuinrakennuksiksi uudistettuina Maatilan harjun kuppeessa osoitteessa Sarpatintie 52 - 56. Asiasta kertoi eräs näissä taloissa asuva terveyspalveluammatilainen Leila Lehtinen Nokialta. Hän on itsekin työskennellyt hoitajana Pitkäniemen sairaalassa. Kaksi näistä hirsirakennuksista jäi Nokia - Tamperetien rakentamisen alle.

Pitkäniemen sairaalan historiikin mukaan rakentaja asui myös keskeneräisissä sairaalarakennuksissa.

Paviljonkijärjestelmä

Sairaalan rakennukset tehtiin ns. paviljonkijärjestelmän mukaan. Paviljonkijärjestelmässä useimmat rakennukset ovat ison H- kirjaimen muotoisia kakikerroksisia rakennuksia. Rakenteellisesti ne olivat alkuaan kahta päätyyppiä. Ensimmäiselle tyypille oli tunnusomaista se, että olo- ja makuuhuoneet oli sijoitettu rakennuksen keskiosaan, kun taas kummassakin päädyssä oli rivi yksityishuoneita esim. henkilökunnan asunnoiksi.

Toiselle tyypille oli luonteenomaista, että H- kirjaimen kaikkien osien toista sivuseinää pitkin kulki käytävä, jonka vierellä olivat potilashuoneet.

Rakennustyöt edistyvät

Rakennustyöt edistyivät 1890- luvulla melko suotuisasti, ja nyt lämpimässä helmikuussa muistettakoon, että talvi 1896 oli aika lumeton, mikä helpotti rakennusten perustusten kaivamista.

Keväällä ja kesällä 1899 töitä haittasi Pyhäjärven poikkeuksellisen korkea vedenpinta. Pyhäjärvi oli 1,80 metriä normaalia korkeammalla ja vettä tunkeutui mm. rakennus X:n kellariin. Silloinen yksikerroksellinen rakennus seiso i aika korkealla "kympin kalliolla", mutta kallion viereltä laskeutuu

niittymaa rantaan. Silloisesta tulvasta jäi sisävesistöjemme rantakiviin veden korkeudesta kertova "valarikon" viiva.

Henkilökuntaa asui osastojen ohessa

Sairaalassa oli alkujaan sangen suuri määrä yksityishuoneita, siis henkilökunnan asuinhuoneita. Tarkoitus oli ilmeisesti, että näin saatiin sairaala osastot "eristetyiksi" ja turvallisiksi myös öiseen aikaan. Yövalvontaa sairaalaosastoilla ei sanan nykyisessä mielessä alkujaan ollut, ja osastojen vierellä asuvien henkilökunnan jäsenten virkavelvollisuuksiin kuului tulla tilanteen vaatiessa asunnostaan osaston puolelle. Järjestelmä toi toisaalta tiettyä kodinomaisuutta sairaalan elämään.

Varustelutaso

Sairaalan varustetaso, mm. "eriöt", pesu- ja kylpyhuoneet, olivat nykyajan silmin katsottuna alkeelliset. Parannuksia tehtiin hitaasti. Eräistä valvontaosastoista poistettiin ilmaklosetit vasta v. 1934 siitä huolimatta, että Hämeen läänin maaherra laitosta tarkastaessaan v. 1920 oli merkinnyt tarkastuspöytäkirjaan seuraavaa: "Jotta kysymys vesiklosettien järjestämisestä keskuslaitokseen tulisi käsittelyn alaiseksi valtioneuvostossa, kehoitetaan ylilääkäriä asiassa tekemään esitys lääkintöhallitukselle". Tästä huolimatta on sairaalan avoimessa miesosastossa edelleen aero-C, kirjoitti tuolloinen ylilääkäri Ilmari Kalpa vielä 1930- luvulla.

Puutteiden ohella on sairaalalla ollut alun perin sangen suuria etujakin. Sairaala on rakennettu tilavaksi. Huoneiden sijoitus on ollut sellainen, että ajan ja kehityksen vaatimia muutoksia on rakennuksiin ollut melko helppo tehdä.

Sairaansijat

Sairaalarakennuksia oli alkujaan 12, ja niissä oli yhteensä 355 potilaspaiikka, 195 mies- ja 160 naispaikkaa. Sairaala oli jaettu hoito- osastoon (pa svenska kuravdelning), missä oli 220 potilaspaiikkaa. Heidän paranemisestaan oli toiveita. Turvaosaston (våravdelning) 135 paikkaa oli tarkoitettu parantumattomille potilaille. Turvaosaston potilaita ei saanut sairaalaa koskevan asetuksen mukaan siintää hoito- osastolle.

Sairaansijojen lukumäärää lisättiin tuntuvasti jo v. 1909, saatiin 100 paikkaa lisää. Seuraavina vuosina

paikkaluku lisääntyi muutamalla kymmenellä, niin että potilaspaiikkoja vuoden 1912 lopussa oli 540. Tämän suuruisena määrä pysyi aina vuoteen 1924, jolloin paikkoja lisättiin taas sadalla.

Vuonna 1927 sairaalassa aloittivat toimintansa hermo- ja lastenosastot. Potilaspaiikat lisääntyivät 70:llä, ja jälleen seuraavana vuonna 20:llä. Vuodesijoja oli tuolloin yhteensä 700. Vuonna 1947 mielitautiosastoilla oli yhteensä 580 paikkaa, ja hermo- ja lastenosastoilla 120 sijaa.

Hoitomenetelmien muutoksia

Sairaala laajentui ja hoitomenetelmät muuttuivat. Osastot saivat ajan myötä alkuperäisestä suuresti poikkeavan ulkonäön.

1910-luvulla rakennettiin ensimmäiset kylpyhuoneet lepokylpyjä varten.

Sairaalan koppiosastot hävitettiin vuoden 1920 paikkeilla, ja sen jälkeen makuuhoito. Sairaalan koppiosastot hävitettiin vuoden 1920 paikkeilla, ja sen jälkeen makuuhoito tuli joksikin aikaa vallitsevaksi hoitomuodoksi.

Vuoden 1925 jälkeen aloitettiin työhoito ja tehostettu työhoito. Vuodesta 1935 kaikenlainen askartelu aikoi hoitomuotona sairaalassa kaikilla osastoilla. Ennen sotia askartelu saavutti korkeamman tason kuin sen jälkeisenä aikana.

Insuliini- ja kardiatsolisokkihoidot olivat vaikuttavalla sijalla vuoden 1937 alkupuolelta lähtien.

Koulutusta ja hoidon ammattilaisia

Sairaalassa aloitettiin jo vuosisatamme toisen vuosikymmenen alussa mielisairaanhoitokurssit pätevän alihoitajiston saamiseksi mielisairaanhoitoon.

Samoihin aikoihin tuli vaatimus osaston ylihoitajan viran perustamiseksi. Ylihoitaja tulisi valita Yleisen sairaalan hoitokurssin suorittaneista henkilöistä. Vuonna 1911 ylihoitajia oli Pitkänienessä kaksi, ja vuonna 1914 kolme. Toimet vastasivat nykyisten osastonhoitajien toimia, ja ovat olleet niiden alkuna.

Vuonna 1917 voitiin osastonhoitajatar sijoittaa myös miesosastolle. Katsottiin, että se saattaisi olla tehokas keino estää osastoilla vallitsevaa raakuutta ja pahoinpitelyvaaraa.

Vuonna 1920 osastonhoitajattaria oli jo kaikkiaan 8, ja vuonna 1923 saatiin yöhoitajatar. Vuodesta 1931 lähtien ylihoitaja toimi jo sairaalan kaikilla osastoilla, ei ainoastaan naisosastoilla.

Sotaa edeltävän ajan ylilääkäreistä jokunen sana

Pitkänienien sairaalan ensimmäinen ylilääkäri oli professori Emil Hougberg (vv 1899 -1909). Hän oli huomattava kasvitieteilijä, ja hänen ”perintöään” on Pitkänienien sairaalan kaunis puisto.

Seuraava ylilääkäri Albert Björkman (1909 - 1913) oli maassamme uranuurtaja sterilisaatiokysymyksissä.

Kolmas ylilääkäri Ernst Therman toimi virassaan vaikeina sotavuosina 1914 - 1918. Sodan aikana Pitkänienien sairaalassa toimi sotasairaalaosasto (v. 1918), jossa hoidettiin potilaita rintamalinjan molemmilta puolilta. Olihan silloin ”kapina kahta puolta”, kuten eräs ovela potilas diplomaattisesti totesi. Therman siirtyi Pitkänienestä lääkintöhallituksen mielisairasosaston ensimmäiseksi päälliköksi.

Lääk. lis Hannu Kustaa Halck (v 1919) kuoli kohta virkaan tultuaan

Seuraava ylilääkäri E. J. Horelli (1920 - 1925) oli sairaalaorganisaattori ja sai aikaan huomattavia parannuksia.

Tri Väinö Mäkelä (1925 - 1929) edustaa aikakautta, jolloin malariahoidosta uskottiin saatavan apua Pitkänienien potilaille. Tehostettu työhoito kuului myös hänen keinoihinsa. Hermo- ja lastenosastot perustettiin hänen aikanaan. Kovin lyhyeksi jäi hänen virkakautensa.

Seuraava ylilääkäri Ilmari Kalpa oli aloittanut Pitkänienessä toisena alilääkärinä vuonna 1924. Hänen toimikautensa kesti täällä kaikkiaan lähes neljä vuosikymmentä. Ilmari Kalpaan sopivat erityisen hyvin hänen siunaustilaisuudessaan vuonna 1963 lausutut raamatun sanat : ”Kaiken, minkä olette tehneet yhdelle näistä vähäisimmistä veljistäni, olette tehneet minulle”.

Pitkänienien sairaalan historiikirjoitusta

Pitkänienien sairaalassa on aloittamassa sairaalamuseo. Pitkänienien sairaalan historiasta on olemassa erinomainen Mervi ja Pekka Kaarnisen kirjoittama kuvitettu historiateos. Sairaalan 50-vuotistaipaleelta käsittelee ylilääkäri Ilmari Kalvan pitämä esitelmä. 75-vuotista Pitkänienien sairaalaa vuorostaan muistelee ylilääkäri Aarno Harenko omassa juhlaesitelmässään.

Itse sukututkijana (Päiviö Muhonen) olen keskittynyt tässä kirjoitelmassa sukututkijaa aina kiinnostaviin paikallis- ja rakennushistoriallisiin asioihin.

Pitkäniemen sairaalan viime vaiheita

Vuonna 1932 sairaalan nimi muuttui keskuslaitoksesta Pitkäniemen sairaalaksi. Vastaanottoalueeksi tuli Turun- ja Porin lääni sekä Hämeen lääni. Vuonna 1941 Pitkäniemi oli Sotasairaala V:n osasto 10, psykiatrinen osasto.

Vuonna 1955 Pitkäniemen sairaala siirtyi kuntaliitolle. Pohjois- Hämeen mielisairaanhuoltopiirin keskusmielisairaalan sairaansijojen lukumääräksi lääkintöhallitus päätti 744, joista 200 varattiin kriminaali- ja mielentilapotilaille.

Vuoden 1989 säädetyt erikoissairaanhoidot lain mukaisesti Pitkäniemen sairaala on nyt (v:sta 1991)

osa Tampereen yliopistollista sairaalaa ja kuuluu Pirkanmaan sairaanhoitopiiriin.

Loppusanat

On valitettavaa, ettei ole kirjoitettu Pitkäniemen sairaalaan liittyvää romaania. Oulun vastaavasta laitoksesta ja Hatanpään kartanosta on kirjoitettu paljonkin, mutta mystisyydessään Pitkäniemi vetää näille vertoja. Pitkäniemen historia on yleensä ihmisille hämärän peitossa, sillä usein kuulee kysymyksiä siitä, mikä Pitkäniemi oli ennen sairaalaksi tuloa. Olkoon tämä esitys johdantona Pitkäniemen sairaalan ja alueen tuntemiseen.

Lähdeluettelo: Edm. Lähteet

haastattelu: Leila Lehtinen

puhtaaksikirjoitus ja jaottelu; Leena Valo-Muhonen